
РУДАКІВСЬКА С.В.,
кандидат педагогічних наук,
проректор з довузівської
підготовки Київського
міжнародного університету

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

У роботі досліджено сучасні уявлення про екологічний світогляд, його зв'язок з екологічною свідомістю та екологічною парадигмою. Було відстежено тенденцію сучасної науки до глобалізації розуміння екологічної парадигми у зв'язку з чим, виділено основні сутнісні характеристики екологічного світогляду.

Актуальність. В сучасному світі все більша уваги приділяється проблемам впливу людини на навколишнє середовище. Майбутнє людства пов'язується саме з нормалізацією цього впливу. Сьогодні навряд чи у когось можуть виникнути сумніви в тому, що панівний зараз екстенсивний спосіб взаємодії людини з природою є тупиковим. Науково-технічний прогрес, що вважався панацеєю від усіх недуг людства, загострив проблеми пов'язані з розумінням місця людини в світі, її ролі та майбутнього. Подальший екстенсивний розвиток направлений на поглинання все більшого життєвого простору планети загрожує самому існуванню людини як біологічного виду. «Немає проблеми вибору між людиною і біосферою: причини збереження останньої лежать у сфері людських інтересів» [1], - стверджував відомий вчений Р.Атфільд ще у 1992 році. Рішення екологічних проблем виявилось не поза людиною, не в її наукових і технічних досягненнях, але в ній самій.

Причини екологічної кризи більш складні і глибші ніж наслідки техніч-

ного прогресу та досить широкі аспекти. Як зазначає О.М. Варго, ці причини зумовлені «...формуванням релігійного світогляду, зокрема “етики протестантизму”, зосередження цілей і інтересів суспільства на задоволенні зростаючих матеріальних потреб тощо» [5].

Саме в зв'язку з цим філософія, а за нею і педагогіка, стали приділяти все більше і більше уваги проблемам світогляду і свідомості людини та вихованню нових поколінь на засадах розуміння світу через призму екологічного світогляду. Слід зауважити, що хоча поняття «екологія» відомо досить давно (сам термін був введений ще в минулому столітті), але тільки в кінці ХХ століття з'явилися такі поняття, як «екологічна свідомість», «екологічний світогляд» і «екологічна культура». Можна сказати і більше, що і роль і місце екологічного знання були переосмислені у зв'язку з новітніми уявленнями про людину як частину складної системи планетарного масштабу, а не як окрему найвищу істоту, що стоїть над, чи зовні світу.

Сьогодні формування екологічно орієнтованого світогляду і свідомості

© Рудаківська С.В., 2012

визнається більшістю вчених в якості головного шляху виходу з кризи. В цьому дослідженні ми ставимо перед собою за мету висвітлення основних сутнісних характеристик екологічного світогляду, що повинні відігравати роль провідних орієнтирів у вихованні молоді.

Формування екологічного світогляду, навчання природничим гуманітарним дисциплінам з урахуванням особливого складу ціннісних орієнтирів повинне надати молоді не тільки новий погляд на світ в ракурсі останніх досягнень людства, але і сформувати особистість, що певним чином розуміє і усвідомлює своє місце та свою відповідальність в світі, зв'язок з життям. Така особистість з необхідністю повинна більш гармонійно сприймати не тільки себе, а і досягнення людства, нашу спільну історію і генезу в загальній генезі життя.

Стан наукової розробки теми. Питанням пов'язаним з визначенням, формуванням та вихованням екологічного світогляду в різні часи було присвячено значну кількість наукових праць. Серед них роботи таких науковців як П. Бачинський, О. Варго, О. Головка, А. Захлебний, І. Зверев, О. Король, А. Костицька, О. Лабезна, Л. Лук'янова, А. Миронов, В. Некос, Н. Демченко, Г. Пономарьова, Н. Пустовіт, Ю. Саунова, Н. Семенюк, Є. Слатьоніна, С. Совгіра, Е. Турдикулов, М. Швед, С. Шмалей, Г. Ярчук, Н. Ясінська та ін.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в розумінні екологічного світогляду важливе місце належить поняттю світогляду взагалі, то необхідно з'ясувати, що сучасна наука розуміє під цим поняттям. У сучасній філософській та психологічній літературі склалися певні підходи до визначення поняття «світогляд», його структури, типології. Як феномен свідомості це явище строго визначене і, щоб його ефективно формувати, потрібно однозначне його розуміння. Розглянемо основні визначення, що

відрізняються своїми методологічними особливостями.

Світогляд визначають як цілісну систему уявлень і знань про світ у цілому, про природні та соціальні процеси що відбуваються в ньому, про відношення людини до навколишньої дійсності, що знаходять вираження у системі цінностей та ідеалів особистості, соціальної групи, суспільства (І.А.Алексеев, А.Г.Спіркін, В.Н.Черноволєнко, П.П.Федосєєв, І.Е.Куліковская). Таке визначення можна застосовувати до будь-яких типів світогляду [2, 6]. Можна сказати, що світогляд визначається як засіб діяльного ставлення до світу, його духовно-практичного освоєння.

На сьогодні в науці (С. Гончаренко, Л. Корміна, Ю. Мальований, В. Табачковський та ін.) побутує думка про те, що світогляд є специфічним комплексом орієнтацій людини в навколишньому середовищі, до якого входить і його екологічний компонент [8].

Світогляд - «складне, синтетичне, інтегральне утворення суспільної і індивідуальної свідомості», «система найбільш загальних поглядів на світ і на ставлення до нього людини» (Радугин А.А., Зеліченко А.І., Буянов В.С., Федосєєв П. Н., Зінченко В.П.) [7, 3].

З акцентом на переконання і практичну дієвість визначають світогляд М.Г. Аппманіс та І.Т. Фролов: «світогляд є визначальна для поведінки людини форма свідомості, що за допомогою переконань відображає сутність сукупних суспільних відносин, в які включена людина» [10].

Світогляд, також визначається як «єдність теоретичного (як форми громадської самосвідомості людини) і духовно-практичного освоєння світу (як способу і засоби його перетворення)», «певний синтез розуму і почуття, сутністю якого виступає конструктивне ставлення до світу, творить світ в його цілісності (М.Гайдеггер, В.І.Шінкарук). Дані точки зору об'єднані ідеєю того, що світогляд людини синтезує в собі рухи розуму

і почуття, що народжують в результаті конструктивного ставлення до світу, творення світу в його цілісності [6, с.13-14; 14].

Більшість сучасних учених розглядають світогляд як полісистему; теоретичне ядро якої - філософська система світоглядного характеру, а «периферія» - система загальнонаукових знань про навколишній світ і система чуттєво-наочних образів, сформованих а ході емпіричного досвіду і життєвої мудрості і практики людей (Радугин А. А., Шинкарук В.І., Горелик А.А., Куликівська Н.Е., Арцишевський Р.Г., Гнеденко Б.В, Паладянец Е.А. Тонких А.С.). Тобто в загальній структурі світогляду за характером формування та способом функціонування у свідомості людини виділяються два рівні: 1) життєво-практичний (буденний), що включає в себе духовно-практичний, 2) теоретичний рівень [7, 3, 9, с.63-126].

Частиною світогляду є також відношення "людина-природа". Враховуючи загально-філософські положення, з урахуванням світоглядної функції екології, екологічний світогляд можна визначити як аспект цілісного світогляду, що відображає проблеми безпосередньої та опосередкованої взаємодії людини з природним оточенням [12]. Екологічний світогляд зберігає структуру і характерні ознаки світогляду (цілісність, системність, суб'єктивність) і розглядається як система знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів екологічного характеру, синтезованих і усвідомлених світоглядних ідей, моральних оцінок, досвіду і ставлення людини до природи, які інтегрують особистісно значущу систему екологічних цінностей, що визначають спрямованість усього життя і діяльності людини.

С.В. Совгіра надає наступне визначення - «екологічний світогляд - це система взаємопов'язаних компонентів: узагальненої сукупності екологічних поглядів, знань, цінностей, духовності, переконань, практичних настанов, що визначають розуміння особис-

тістю цілісності та єдності природного й соціального буття, місця в ньому людини разом із життєвими природовідповідними позиціями, програмами та іншими складниками поведінки, які в комплексі формують у неї екологічно орієнтовану життєву позицію, спонукають її до активної природоохоронної роботи» [8].

Аналіз досліджень науковців (П. Бачинський, О. Головка, А. Захлебний, І. Зверев, О. Король, А. Костицька, О. Лабезна, Л. Лук'янова, А. Миронов, В. Некос, Г. Пономарьова, Н. Пустовіт, Є. Сластьоніна, Е. Турдикулов, М. Швед, С. Шмалей, Н. Ясінська та ін.) показав, що автори розглядають екологічний світогляд в різних аспектах: через поведінку людини в природному середовищі, систему екологічної освіти, екологічну вихованість, екологічне мислення. Слід зазначити, що дослідники одностайні в думці, що освіта є одним із стратегічних чинників подолання екологічної кризи. Формування екологічних якостей особистості з метою гармонізації відносин з природою повинне виховати нові покоління з новим поглядом на місце людини в світі та його роль.

На початку ХХІ століття нового змісту набуває синергетична парадигма екологічного світогляду, яка має значний гуманістичний потенціал, сприяє інтегративному підходу до пізнання світу, актуалізує вирішення проблем гармонізації відносин людини й природи.

В українській науковій традиції дуже часто наряду з екологічним світоглядом прийнято говорити про екологічну свідомість. О.М. Варго робить акцент на тому, що «...світоглядне значення екологічної свідомості пов'язано, насамперед, з необхідністю вирішення найважливішої на сучасному етапі соціальної проблеми - побудови суспільства, система цінностей якого сприяла б можливості уникнути екологічної катастрофи. Для цього необхідно формування іншої системи цінностей, визнання за природою

“права голосу”, надання цінності розвитку особистості кожної людини, а також зміни в області управління та виховання» [5].

Питання розвитку екологічної свідомості перебуває в тісному зв'язку зі світоглядною концепцією співвідношення свідомості і буття, гносеологічною парадигмою принципового пізнання світу. Вирішення питання про взаємовідносини людини і природи, про їхнє співіснування (у сучасних умовах можна навіть порушити питання про можливість їхнього подальшого співіснування взагалі) вимагає більшої конкретності у визначенні взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників, оскільки визнана сьогодні мета розвитку людського суспільства – технічний прогрес і побудова суспільства загального достатку, – у принципі суперечать можливостям подальшої спільної життєдіяльності людини і природного середовища.

Так Ю.О. Саунова, зазначає, що екологічна свідомість характеризується складністю, багатогранністю й багатокомпонентністю структури, включає п'ять взаємозалежних і взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-пізнавальний, діяльнісно-оцінний, рефлексивний та емоційно-вольовий [13]. При цьому, вона зазначає також, що у визначенні поняття “екологічна свідомість” не має одностайності. Його трактують як сукупність знань про навколишній світ, як психічну діяльність (А. Петровський, М. Ярошевський), ставлення людини до дійсності (В. Скребець), ставлення до природи (З. Абдуллаєв, О. Гамаєва, Е. Гірусов, С. Дерябо, М. Курок, В. Ясвін та ін.).

Виділяють кілька спрямувань екологічної свідомості: світоглядне, в основі якого лежить матеріалістичне осмислення єдності суспільства і природи; екологічне, основу якого творить положення про визначальне значення способу виробництва матеріальних благ залежно від рівня розвитку виробничих сил і характеру виробничих

відносин; морально-естетичне, характеризоване певними моральними нормами, які регулюють поведінку людини у спілкуванні з природою; правове, що визначається нормативними актами природоохоронного законодавства, у яких відображені інтереси всього суспільства [13].

Ю.О. Саунова визначає екологічну свідомість як «...сукупність уявлень, як індивідуальних, так і групових, про взаємозв'язки в системі “людина-природа” й у самій природі, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії людини з нею» [13].

Екологічна свідомість сьогодні виходить за межі науки, оскільки порушує філософські, етичні, релігійні, політичні, естетичні та правові аспекти відношення людини та суспільства до природи. Взаємодія екологічної свідомості з основними формами суспільної свідомості породжує певні синтетичні утворення, що збагачують одне одного змістом, зокрема, екологічну етику, екологічну філософію, екологічне право, релігію природоохорони та ін.

Виділяють декілька передумов формування та розвитку екологічної свідомості, а саме:

- у соціально-політичному плані – гармонізація міжособистісного і соціального співробітництва паралельно з еволюцією біосфери й у гармонії з нею; зняття споживацько-раціонального підходу до природи;
- у природно-матеріальному середовищі – усвідомлення необхідності визнання за біосферою її самоцінності; відмова від безконтрольного розвитку економіки без урахування екологічних вимог; переорієнтація всього соціального прогресу на гармонізацію з живою природою;
- в особистісному плані – надання свободи особистості у всіх її проявах, особливо у творчому розвитку; створення нового типу екологічної особистості, відповідальної за природу [5].

Все частіше увага науковців звертається на те, що побудова екологічно безпечного суспільства, не можливий лише за досягнення тактичних цілей впровадження енергозберігаючих технологій та розвитку екологічного виробництва. Необхідно ставити стратегічні цілі такі як забезпечення соціальної справедливості, яке включає поміж іншим встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного та соціального благополуччя не тільки в рамках одного суспільства, однієї держави а й на загальносвітовому рівні. Тому, що соціальна та економічна нерівність між країнами завдає загрози й їх екологічному стану [1].

Світогляд оснований на східній філософії первинно більш адаптований до розуміння єдності людини та природи, а отже, і екологічний світогляд легше розвинути в умовах Сходу. Східній філософії із самих витоків притаманна відмінність від західноєвропейського сприйняття світу, уявлення про світ як про єдиний організм, усі частини якого своєрідно залежать одна від одної. Тобто, традиційним цивілізаціям Сходу притаманний високий ступінь залежності від природи; їхні світоглядні та філософські концепції орієнтовані на гармонію з природою.

Як показує О.М. Варго, розвиток західноєвропейського і традиційного східного напрямків філософії показує процес зближення концепцій [5]. Традиційний західноєвропейський прагматизм все більше уваги приділяє душі людини, розвитку особистості. Юаса Ясуа вважає, що такий спосіб мислення виник із традиційного буддизму і конфуціанства. У західноєвропейській філософській думці до них найбільш подібний екзистенціалізм.

Глибинний сенс екологічного підходу, або екологічної парадигми розкривається через зв'язок з іншими аспектами людської культури. В роботі Г.В. Ярчук зазначено, що культуроло-

гічна природа екологічної парадигми базується на екологізації моралі, утвердженні екологічного імперативу як головного етичного ідеалу людства, побудованого на базі екологічних цінностей і норм. Формуючись усередині людської культури, такий ідеал в свою чергу формує її ідентичність, концентруючи в собі уявлення соціально-культурного суб'єкта про ціннісні основи буття та способи їх втілення, задає загальний вектор розвитку культури, визначає смисл людського існування й перспективу людського буття в індивідуальному переломленні, й, нарешті, визначає характер суспільної ідеології, специфіку філософського дискурсу й педагогічних концепцій [4].

Таким чином, дослідження наукових праць щодо екологічного світогляду показує еволюцію розуміння цього поняття у більш широкому сенсу. На наш погляд, екологічний світогляд не є лише складовою світогляду щодо відношення людина-навколишній світ, а і відношення між людьми, між культурами та соціумами. Екологічний світогляд не може зупинитися лише на відношенні людини до природи, оскільки таке обмеження є штучним.

Ми схильні погодитися з глобальним розумінням екологічних перетворень сучасного світу. Необхідно якісно змінити природу суспільства, необхідна нова цивілізація з іншим світоуявленням, для якої сукупність екологічних імперативів буде настільки ж органічно наявна, як і прагнення до збереження життя людини [4].

Послідовна екологічність повинна визначати відношення як до природи, так і до інших людей, інших культур, і навіть до історії. Таким чином, екологічність повинна простиратися на всі відношення людини (як особистості, виду, члену суспільства, представника та носія культури) до чогось іншого (іншої людини, природи, культури, іншого часу). З цього приводу буде доцільним говорити про екологічне розуміння світу та природи людини,

що повинне базуватися на наступних принципах:

- критичне та інноваційне відношення до існуючої суспільної системи спрямоване на перетворення соціальної практики і розвиток альтернативних способів життя на основі діалогу і співпраці;
- розвиток суспільства на основі поваги до особистості та культурних складових відмінних від загальноприйнятих в даному, розвиток між культурного обміну;
- цілісний, міждисциплінарний підхід до розуміння відносин та взаємозв'язку між людиною, природою і всесвітом;
- заохочення солідарності, справедливості та поваги прав людини, що передбачає розвиток відкритих демократичних стратегій між культурного обміну;
- просування екологічного, культурного та мовного різноманіття;
- демократизація зв'язку, зокрема, засобів масової інформації, які є важливим інструментом для обміну інформацією, цінностей і досвіду;
- розробка етичної чутливості по відношенню до всіх форм життя на планеті, яка встановлює обмеження на експлуатацію людством ресурсів навколишнього світу.

Ми виділяємо кілька аспектів (домінант) такого екологічного підходу.

Перший аспект полягає в *приматі індивідуального*. Важливо усвідомити цінність не тільки кожної особистості, але і цінність кожного виду живих істот, кожної ланки життя, кожної історичної епохи. Індивідуальність цілеспрямована на гармонійне співіснування з іншими індивідуальностями – такий ідеал екологічної парадигми. Індивідуальність розуміє свою самоцінність. Якщо, при цьому вона здатна відчувати зрозуміти цінність іншого, зв'язок свого буття з буттям іншої істоти, іншої культури, то саме така індивідуальність здатна вирішити не тільки екологічні проблеми людства, а і усвідомити нове місце людини в цьо-

му світі. Наприклад, людина повинна усвідомити те, що роблять люди, як вони думають, яке знання звеличують, тобто виділити домінуючу ідеологію, що поволяє формувати свідомість. Іншими словами перший аспект екологічного підходу (світогляду) – докопатися до прихованих цінностей і винести їх, надавши їм певного культорологічного значення. Це може проявлятися в тому як люди одягаються, в їх піснях, малюнках, нових дефініціях старих слів. Основою навчання має ставати досвід поколінь, який надбудовується кожним новим поколінням як конструктор. Це пов'язано з нашим переконаннями, що те, що робить кожна людина має нести певну цінність і служити досвідом – відправною точкою у прийнятті рішень. Так, індіанці майя коли приймали якесь рішення, глава племені з шаманами розглядали як це рішення позначиться на сім поколінь вперед і якщо приходили до думки, що це не зашкодить, тоді розглядали далі.

Другий аспект – *неперервність цінностей*. Екологічний підхід не повинен проводити грань між корисним природі і корисним людям тут і сьогодні, не повинен приймати політику «подвійних стандартів». Ми повинні відштовхуватися від єдиних неперервних у часі та просторі цінностей. Те, що необхідно людству не повинне вступати в конфлікт з оточуючим середовищем.

Третій аспект – *руйнування панівних категорій*. наприклад, не варто розглядати людей як грамотних і безграмотних – необхідно концентруватися на більш важливих рисах – наприклад, чи є відповідність між поглядами людини та її справами. Даний аспект має далекоглядні наслідки – не треба робити екологічну парадигму в навчанні ідеологією, оскільки за каркасом послідовних теорій дуже часто не можна розгледіти суть.

Це приводить нас до 4-го аспекту – *простоти*. Відповіді на найважливіші проблеми сучасного світу – прості. Не потрібно створювати вигадувати не-

ймовірні програми – дружба, підтримка, співчуття і великодушність цілком здатні стати основою екологічного навчання.

Таким чином, дослідження останніх робіт українських вчених щодо екологічного світогляду, екологічної свідомості та питань пов'язаних з їх формуванням показує наявність еволюції екологічної парадигми до її універсалізації та розширення на відношення людини не тільки до природи, але і до інших людей, інших культур. З цього приводу, ми формулюємо основні домінанти, визначні сутнісні характеристики екологічного світогляду, що акумулюють надбання людства

в області екології. Найважливіша з цих домінант це примат індивідуального на основі поваги до іншої індивідуальності. Саме на основі цього принципу можна гармонізувати відносини як між людьми так і відношення людини до природи, надати розуміння цінності та унікальності кожного життя. Друга домінанта визначає принцип неперервності цінностей – не можна користатися різними системами цінностей в різних областях. Третя домінанта виражає необхідність руйнування стереотипів, що викривляють розуміння справжньої цінності життя, як свого, так і інших. Четверта домінанта застерігає від пошуку складних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атфилд Р. *Этика экологической ответственности*. \По сб. «Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с франц. и англ.» \ Составители Л.И.Василенко и В.Е.Ермолаева; ввводн. ст. Ю.А.Шрейдера. - М., 1990
2. *Большой психологический словарь* /Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко, СПб.; М., 2004.
3. Буянов В. С. *Научное мировоззрение. Социально-философский аспект* М., 1987
4. *Екологічна парадигма у формуванні світоглядно-моральних цінностей студентів: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.10* [Електронний ресурс] / Геннадій Васильович Ярчук; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2009. — 16 с. — укр.
5. *Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03* [Електронний ресурс] / О.М. Варго; Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. — Х., 2006. — 17 с. — укр.
6. Куликовская И.Э. *Педагогические условия становления целостной картины мира у дошкольников*. – М.: Педагогическое общество России, 2002.
7. Радугин А.А. *Философия. Курс лекций*. -2-е изд., перераб. и дополн. - М., Центр, 2001.
8. *Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04* [Електронний ресурс] / С.В. Совгіра; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2009. — 40 с. — укр.
9. Тонких АС *научное мировоззрение: понятие, структура, функции*. Воронеж, 1980.
10. *Философский словарь* под ред. И.Т. Фролова, изд. 5. – М.: Политиздат. 1987.
11. *Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.10* [Електронний ресурс] / Н.В. Семенюк; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова.

- К., 2009. — 18 с. — укр.
12. Формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 [Електронний ресурс] / Н.В. Немченко; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2007. — 20 с. — укр.
 13. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 [Електронний ресурс] / Ю.О. Саунова; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В.Винниченка. — Кіровоград, 2007. — 20 с. — укр.
 14. Шинкарук В.И. Категориальная структура научного мировоззрения // Мировоззренческое содержание категорий и законов материалистической диалектики. Киев, 1981.